

BOEKBESPREKING

BOOK REVIEW

Philippe Geniez. *Snakes of Europe, North Africa & The Middle East; A photographic guide*. 2018. Vertaald door Tony Williams. Princeton University Press, Princeton. ISBN 978 0 691 17239 2. 379 pagina's. 29 zwartwit-tekeningen. 120 kaarten. 387 kleurenfoto's.

Richard de Jong

Er is recent een mooie, nieuwe gids verschenen over de slangen van Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Nou ja, helemaal nieuw is hij niet, hij is in 2015 eerder al in het Frans verschenen en nu vertaald naar het Engels en geüpdatet. De gids is door zijn handzame formaat en duidelijke beschrijvingen van identificerende kenmerken uitermate geschikt als veldgids. Maar door de schat aan taxonomische en fylogenetische informatie is het eigenlijk veel meer dan enkel een veldgids.

Vóór de beschrijving van iedere eerste soort in een genus is ook een korte beschrijving opgenomen van het genus en de vertegenwoordigers ervan in het gebied van deze gids. Behalve als er maar één soort van een genus beschreven wordt in de gids. Hier en daar is (net als de genusbeschrijvingen in duidelijk herkenbare, gekleurde blokken) aanvullende taxonomische informatie opgenomen, bijvoorbeeld over soortgroepen en soortcomplexen.

De gids is overzichtelijk ingedeeld. Na het voorwoord, dat ook ingaat op de verspreidingskaarten, volgt een inleidend hoofdstuk over slangen in het algemeen, waar morfologie van slangen, voortbeweging, zintuigen, voedsel, vervelling, voortplanting, levensverwachting, leven en gedrag en waarschuwingen met betrekking tot giftige slangen worden behandeld. Daarna volgen korte hoofdstukken over slangengif, waar

Philippe Geniez. *Snakes of Europe, North Africa & The Middle East; A photographic guide*. 2018. Translated by Tony Williams. Princeton University Press, Princeton. ISBN 978 0 691 17239 2. 379 pages. 29 black-and-white drawings. 120 maps. 387 colour photos.

Richard de Jong

Recently, a beautiful new field guide has come out about the snakes of Europe, North Africa and the Middle East. Well, it is not entirely new, in 2015 it had already appeared in a French edition and now it has been translated into English and updated. Through its compact size and clear descriptions of identifying features, it is very well-fit as a field guide. But because of the treasure of taxonomic and phylogenetic information, it is actually much more than just a field guide.

In advance of the first species in a genus, also a short description is included of the genus itself and its representatives in the area of this guide. Except for the species for which only a single species is described in the guide. In some cases (and just like the genus descriptions in clearly recognisable, coloured frames), additional taxonomic information is included, for example about species groups and species complexes.

The guide is well-organised. After the foreword, that also goes into the distribution maps, an introductory chapter follows about snakes in general. Here, snake morphology, locomotion, sensory organs, diet, moult, reproduction, life expectancy, life and behaviour, and warnings in relation to venomous snakes are discussed. Subsequently, short chapters are included on snake venom, where snakes live, enemies of

slangen leven, vijanden van slangen, beschermingsmaatregelen en slangen in gevangenschap. Daarna volgt het belangrijkste deel van het boek, de soortbesprekingen, die nog vorafgestaan worden door een helder stuk over de classificatie van slangen. De soortbesprekingen nemen met zo'n 323 pagina's ongeveer 85 procent van de veldgids in beslag. Hieronder een korte beschrijving per onderdeel van de soortbesprekingen.

Beginblok

De wetenschappelijke naam is weergegeven en, heel handig, ook de vorige wetenschappelijke naam als die recent is gewijzigd. Familie en onderfamilie zijn benoemd. Daarnaast zijn de Engelse naam (daaraan is het begin van een volgende soortbespreking het snelst te herkennen), de Franse naam en de Duitse naam opgenomen. Het niet opnemen van de Franse naam zou ook zonde zijn, aangezien de gids origineel in het Frans is gepubliceerd. Nóg meer talen zou mijns inziens nog mooier zijn, maar je kunt niet alles hebben.

Identificatie

Dit gedeelte bevat het grootste deel van de soortaccounts. De totale lengte van de soort wordt aangegeven. Identificerende kenmerken van de soort worden benoemd, waaronder vorm, kleur, patroon, schubtellingen en bijzonderheden van de beschubbing, zoals een bijzondere vorm van bepaalde schubben. Onderschriften zijn functioneel en geven vaak kenmerken op de foto weer die gebruikt kunnen worden om de soort te onderscheiden van andere soorten of ondersoorten. Heel praktisch voor een veldgids, zijn in deze paragraaf ook de soorten die met de soort in kwestie verward kunnen worden, met de verschillen benoemd.

Vergif

Laat u niet misleiden door de titel van het kopje: niet alleen voor de giftige soorten is hier een beschrijving opgenomen en dat blijkt erg praktisch. Zo kun je hier ook lezen dat de ene niet-giftige soort volledig onschuldig is, maar dat een andere soort, hoewel niet giftig,

snakes, conservation measures and snakes in captivity. Then follows the most important part of the book, the species descriptions, that are preceded by a clear piece on the classification of snakes. The species descriptions cover around 323 pages, representing about 85 % of the field guide. Below is a short description of every element of a species account.

Starting block

The scientific name is stated and, very practical, also the previous scientific name if it has recently been changed. Family and subfamily are named. Furthermore the English name is stated (most clearly marking the beginning of a new species account), the French and the German name. Not to include the French name would be a waste, since the guide was originally published in French. Even more languages would be even nicer in my opinion, but you cannot have it all.

Identification

This subject covers the largest part of the species accounts. The total length of the species is indicated. Identifying features of the species are given, including shape, colour, pattern, scale counts and scale peculiarities, such as a characterising shape of certain scales. Photo captions are functional and often include features shown in the photo that can be used to distinguish the species from other species or subspecies. Very practical for a field guide, in this paragraph also species with which the described species could be confused, are named, with the distinguishing characteristics.

Venom

Don't let the title of the paragraph fool you: not only for the venomous species, a description is included and that proves to be very practical. For example, you can also read here that one non-venomous species is completely harmless, but that another, although non-venomous, bites often and readily and can leave nasty bleeding wounds. Next to that, of course there are also species that are mildly venomous or where it is not clear if they are venom-

vaak en gemakkelijk bijt en daarbij bloedende wonden kan achterlaten. Daarnaast zijn er natuurlijk diverse soorten die zwak giftig zijn, of waarvan de giftigheid niet goed bekend is. Ik ben dan ook alleen maar blij met deze gekozen oplossing. Het kopje beschrijft dus wat je kan verwachten bij een deliberate confrontatie met de betreffende soort als in 'wanneer je het dier probeert te vangen'.

Habitat

De habitat waarin de soort gevonden kan worden, wordt hier beschreven, met vaak de hoogte ten opzichte van zeeniveau. Soms worden specifieke gebieden benoemd.

Gedrag

Hier staan notities over onder andere microhabitat, of het dier overdag, 's avonds of 's nachts actief is, hoe en waar het naar voedsel zoekt en meer interessante wetenswaardigheden.

Dieet

Vanzelfsprekend wordt hier het voedsel van de soort beschreven. Soms wordt onderscheid gemaakt tussen wat de volwassen dieren eten en wat de jongen eten. Daarnaast worden hier en daar details vermeld over hoe de prooi wordt overmeesterd.

Reproductie

Deze paragraaf gaat in op bijzonderheden met betrekking tot de voortplanting, bijvoorbeeld of de soort eieren legt of eierlevendbarend is, hoeveel eieren er gelegd worden en wanneer de eieren uitkomen, of hoeveel jongen er worden geboren.

Verspreiding

Verspreiding wordt niet alleen beschreven binnen, maar ook buiten het gebied dat de gids bestrijkt. Van iedere soort is een verspreidingskaart opgenomen. Deze kaarten vervullen ook goed hun functie. Hoewel klein, is het verspreidingsgebied er duidelijk op weergegeven en zou het, behalve aan de randen van het verspreidingsgebied, goed te doen moeten zijn voor een willekeurige locatie te bepalen of een

ous or not. I for one, am thus very happy with the solution chosen here. So in short, the paragraph describes what can be expected in case of a deliberate confrontation with the species concerned, such as when you try to catch it.

Habitat

The habitat where the species can be found is described here, often with altitude information relative to sea level. Sometimes specific areas are named.

Behaviour

This section includes notes about amongst others microhabitat, whether the animal is active during the day, at dusk or at night, how and where it searches for food and more interesting facts.

Diet

Naturally, the normal prey of the species is described here. In some cases, a distinction is made between what the adults eat and what the young prey on. Besides, details are mentioned for a few species as to how the prey is captured.

Reproduction

This paragraph goes into details concerning reproduction, such as whether the species lays eggs or is ovoviparous, how many eggs are laid and when they hatch, or how many young are born.

Distribution

The distribution is not only described within, but also outside the area that the guide covers. For every species a distribution map is included. These maps are also very functional. However small, the distribution is clearly shown on them and it should be possible to determine for any given location, whether or not a species occurs there or not, except for the edges of the distribution area. Although for smaller islands such as in Greece, it becomes more difficult.

Geographical variation

Geographical variation and subspecies are, where applicable, indicated in text and photos.

soort er wel of niet zou moeten voorkomen. Bij kleinere eilanden, zoals in Griekenland, wordt het wel wat moeilijker.

Geografische variatie

Geografische variatie en ondersoorten zijn, waar van toepassing, aangegeven in tekst en foto's. Waar veel veldgidsen ondersoorten negeren, of alleen het geografische onderscheid aangeven, geeft deze gids ook uiterlijke verschillen aan en dat is erg prettig. Waar discussie is over de status van ondersoorten, wordt die ook aangegeven. Bij de geografische variatie staan veel taxonomische en fylogenetische opmerkingen, bijvoorbeeld waar andere bronnen een andere taxonomie gebruiken dan de auteur. Met name bij het doorlopen van de soortaccounts van het genus *Vipera*, kun je helemaal duizelig worden van de onderlinge fylogenetische relaties tussen de soorten en van de hoeveelheid soorten waar een ondersoort of soort wel niet onder geplaatst kan worden!

Onderschriften zijn bondig, om de gids compacter te kunnen maken. Zo is de fotograaf bijvoorbeeld meestal alleen met de achternaam vermeld, tenzij er meer fotografen met dezelfde achternaam in het boek staan. De foto's zijn zonder uitzondering van goede kwaliteit; het boek alleen voor de foto's van de zeer diverse soorten aanschaffen, zou wat mij betreft ook helemaal geen slechte investering zijn. De soortaccount van de ringslangen is bijvoorbeeld smullen, met de volgende varianten afgebeeld: *Natrix natrix natrix*, *Natrix astreptophora* {als *Natrix (natrix) astreptophora*}, *Natrix helvetica* (als *Natrix natrix helvetica*), *Natrix natrix lanzai*, *Natrix natrix schweizeri*, *Natrix natrix persa* (drie kleurvarianten), *Natrix natrix scutata*, *Natrix natrix sicula*, *Natrix natrix cetti*, *Natrix natrix corsa*, *Natrix 'megaloccephala'*.

De auteur heeft uit een mooie fotocollectie van collega's mogen putten, maar ook heel veel foto's zelf gemaakt, op geografisch zeer uiteenlopende locaties. Het is wel duidelijk dat hij veel gereisd heeft in het gebieden waarover hij schrijft. Van alle beschreven soorten zijn

While many field guides ignore subspecies, or only indicate the geographical differences, this guide also describes differences in appearance and that is very welcome. Where there is discussion about the status of subspecies, that is also indicated. In this paragraph, many taxonomic and phylogenetics remarks are included, for example where other sources use a different taxonomy than the author. In particular when scanning through the species accounts of the genus *Vipera*, one can become completely dazed by the interdependent phylogenetic relationships between the species and by the amount of species a subspecies or species can be placed under! Captions are concise, as one of the measures to make the guide more compact. For example the photographer is usually only mentioned by last name, unless more photographers with the same last name are included in the book. The photographs are, without exception, of good quality; in my opinion, even buying the book solely for the photos of the very diverse species would not be a bad investment. For example the species account of the grass snakes is a real treat, with photos included of the following variants: *Natrix natrix natrix*, *Natrix astreptophora* {as *Natrix (natrix) astreptophora*}, *Natrix helvetica* (as *Natrix natrix helvetica*), *Natrix natrix lanzai*, *Natrix natrix schweizeri*, *Natrix natrix persa* (three colour variants), *Natrix natrix scutata*, *Natrix natrix sicula*, *Natrix natrix cetti*, *Natrix natrix corsa* and *Natrix 'megaloccephala'*.

The author has been able to select from a very nice photocollection of colleagues, but he has also made many pictures himself, in geographically very diverse locations. It is clear that he has travelled a lot in the areas he writes about. Pictures are included of all species included, with the exception of *Vipera anatolica*. In most cases photos are included of several, often even of all subspecies that occur in the area of the guide.

The description of the families is also very handy. For instance, the splitting up of the Colubridae into Colubridae and Lamprophiidae

foto's opgenomen, met de uitzondering van *Vipera anatolica*. In de meeste gevallen zijn foto's opgenomen van verscheidene, vaak zelfs van alle ondersoorten die in het gebied van de gids voorkomen.

De omschrijving van de families is ook heel handig. Zo wordt de opsplitsing van de Colubridae naar Colubridae en Lamprophiidae in voor iedereen begrijpelijke taal toegelicht. Ook de reden dat we in het gebied van deze gids helemaal geen soorten van het geslacht *Coluber* meer kennen, is duidelijk uitgelegd.

Wel vreemd is dat de achterkant twee keer spreekt over de 122 soorten van de gids, terwijl het voorwoord spreekt over 123 soorten. Even natellen... Er staan 122 soortaccounts in het boek.

Bij *Macroprotodon brevis* zijn de drie ondersoorten *Macroprotodon brevis brevis*, *Macroprotodon brevis ibericus* en *Macroprotodon brevis textilis* apart beschreven, waarbij nog wordt opgemerkt dat de laatste ondersoort vaak wordt gezien als een vorm die hoort bij *Macroprotodon cucullatus*. Bij *Montivipera bulgardaghica* zijn de twee ondersoorten *Montivipera bulgardaghica bulgardaghica* en *Montivipera bulgardaghica albizona* ook volledig apart beschreven. In het laatste geval omdat de soorten zó ontzettend verschillen in uiterlijk, dat veel auteurs ze als twee aparte soorten beschouwen.

De taxonomie is behoorlijk up-to-date, met uitzondering van de recent opgesplitste ringslangen, die hier nog als één soort worden behandeld, en de beschrijving van *Vipera walsler* die niet in de gids is opgenomen. Dat de recent opgesplitste ringslangen niet als aparte soorten zijn opgenomen, komt vermoedelijk, omdat de taxonomie niet volledig is bijgewerkt ten opzichte van de Franse editie, die uitkwam vóór de herindeling van de ringslangen. Diverse nieuw beschreven soorten tot en met 2016 zijn wél opgenomen, zoals *Dasypeltis bazi* en *Eirenis occidentalis*. De recent beschreven nieuwe

is explained in language that anyone can understand. Also, the reason we no longer harbour any species of the genus *Coluber*, is clearly explained.

What is a bit odd, is that the back cover speaks twice of the 122 species covered in the guide, while the foreword speaks of 123 species. Now let's check the count... There are 122 species accounts in the book. With *Macroprotodon brevis* the three subspecies *Macroprotodon brevis brevis*, *Macroprotodon brevis ibericus* and *Macroprotodon brevis textilis* have been treated separately, additionally stating that the last subspecies often is considered a form belonging to *Macroprotodon cucullatus*. For *Montivipera bulgardaghica*, the two subspecies *Montivipera bulgardaghica bulgardaghica* and *Montivipera bulgardaghica albizona* are also described completely separately. In the latter case, because they are so different in appearance, that many authors regard them as two separate species.

The taxonomy in the guide is properly up-to-date, with the exception of the recently split-up grass snakes, that are still treated in this guide as a single species, and the description of *Vipera walsler* which is not included. The fact that the recently split-up grass snakes are not included as separate species, probably is a result of not completely updating the taxonomy in relation to the French edition, that was published before the revision of the grass snakes.

Several newly described species up until 2016 are included, such as *Dasypeltis bazi* en *Eirenis occidentalis*. The recently described new species of *Cerastes* that has very peculiar scale fringes above the eyes, *Cerastes boehmei*, are not acknowledged as a separate species for the moment by the author (only a single specimen is known). But as with all taxonomical choices the author makes, this one as well is clearly argued, so the reader can make a well-informed choice in the matter himself or herself.

Where the author has his own opinion on the status of for example subspecies, he does not

Cerastesoort met heel aparte schubconstructies boven de ogen, *Cerastes boehmei*, erkent de auteur voorlopig niet als aparte soort (momenteel bekend van één exemplaar). Maar zoals alle taxonomische keuzes die de auteur maakt, is ook deze helder beargumenteerd, zodat de lezer daarin ook goed geïnformeerd zelf een keuze kan maken. Waar de auteur zijn eigen mening heeft over de status van bijvoorbeeld ondersoorten, steekt hij dat ook niet onder stoelen of banken. Zie bijvoorbeeld het kopje 'Geografische variatie' bij *Platyceps najadum*.

Zoals gebruikelijk bij veldgidsen, zijn niet alle geraadpleegde bronnen opgenomen in de referentielijst. Het zijn dan ook 'aanbevolen referenties' en in het betreffende hoofdstuk zelf staat ook al eerlijk dat de selectie een kwestie van persoonlijke keuze is. Wat ik wel jammer vind, is dat ook referenties die specifiek in de tekst benoemd zijn, niet allemaal zijn opgenomen. Zoals het artikel van Pyron, Burbrink & Wiens (2013) waaraan wordt gerefereerd in de inleiding op de families Colubridae en Lamprophiidae. De referentielijst is daarentegen wel een goed overzicht van beschikbare gidsen (grotendeels geografisch georiënteerd) met nog meer informatie over de slangen die in het gebied van deze gids voorkomen.

Een vergelijking met een ander recent werk, Guido Kreiner's *The snakes of Europe* (2007), kan ik niet maken, want dat boek is niet in mijn bezit. Gezien het formaat van dat boek zal daarin meer informatie per soort zijn opgenomen, maar door zijn gewicht en grootte is dat minder geschikt als veldgids. De veldgids van Speybroeck *et al.* (2016, 2018) is natuurlijk een geweldige veldgids, maar die bestrijkt een kleiner gebied en ook de andere herpetofauna, en is dus deels voor een andere doelgroep, al zullen veel slangenliefhebbers beide gidsen in bezit willen hebben.

Exoten zijn ook opgenomen. Zo heeft de Californische koningsslang (*Lampropeltis californiae*) een eigen soortaccount. Maar de Russi-

hide it. For example, refer to the paragraph 'geographical variation' of *Platyceps najadum*.

As is usual with field guides, not all sources consulted are included in the references list. But then again, they are 'recommended references' and in the corresponding chapter itself it is honestly admitted that the selection is a matter of personal choice. But I do think it's a pity that even the references specifically mentioned in the text, are not all included. Such as the article of Pyron, Burbrink & Wiens (2013) that is referenced in the introduction to the families Colubridae and Lamprophiidae. Apart from that, the reference list is a good overview of available guides (largely geographically oriented) with more information about the snakes that occur in the area of this guide.

A comparison with another recent work, Guido Kreiner's *The snakes of Europe* (2007) I cannot make, because I do not possess a copy of it. Taken the size of that book, more information per species will probably be included, but as a result of its weight and size, that book will be less suitable as field guide. The field guide by Speybroeck *et al.*, (2016, 2018) of course is a wonderful field guide, but that one covers a smaller geographical area and the other herpetofauna as well, so that guide is probably for a slightly different target group, although many snake lovers will want both guides in their possession.

Alien species are also included. The California kingsnake (*Lampropeltis californiae*) has its own species account. The Amur ratsnakes occurring in the vicinity of Eelde, the Netherlands, on the other hand, are not discussed. And, comparably, there are probably more populations of alien species of snake occurring in Europe that are not covered by field guides covering such a huge geographical area.

In the back of the guide, a checklist is included; a table with all species described in the book with the total numbers of species per country, the total numbers of countries per species and

sche rattenslangen die in Eelde in Nederland voorkomen, zijn dan weer niet opgenomen. En zo zijn er verspreid door Europa vast meer populaties exoten die niet zijn opgenomen in veldgidsen die zo'n groot areaal beschrijven.

Achterin de gids is een checklist opgenomen, een tabel met alle in het boek beschreven soorten met daarbij ook de totale aantallen soorten per land, de totale aantallen landen per soort en een kolom waar je kunt aanvinken welke soorten je in het wild gezien hebt. In die tabel is tevens aangegeven per land of het natuurlijke verspreiding betreft of een introductie, of het een endemische soort is voor één bepaald land, of de soort vermoedelijk is uitgestorven in een land, of dat het een zeeslang is, of dat het voorkomen in een land onbekend is. In de checklist staan de soorten overigens niet alfabetisch, maar in dezelfde volgorde als de soortaccounts in het boek, dus in grofweg taxonomische volgorde. Verder zijn achterin een index van Engelse en een index van wetenschappelijke namen opgenomen. De Engelstalige index is gegroepeerd weergegeven, dus bijvoorbeeld de adder staat onder 'Viper', met subingang 'Common'. Ondersoorten zijn zowel in de Engelse als de wetenschappelijke index buiten beschouwing gelaten.

Ik kwam in het boek, zoals in ieder gedrukt boek, ook een paar kleine onvolkomenheden tegen. De meeste daarvan zijn niet storend, maar in een aantal gevallen staan er spel- of drukfouten in de wetenschappelijke naamgeving van soorten of genera en dat vind ik altijd erg jammer. Op pagina 89 staat '*Platyceps rodorachis*' in het onderschrift bij de foto, dat moet natuurlijk '*Platyceps rhodorachis*' zijn. Op pagina 143 staat bovenaan de soortaccount '*Rhynchocalamus malanocephalus*', dat moet '*Rhynchocalamus melanocephalus*' zijn. Op pagina 192 in het gele blok boven de volgende soortaccount staat '*Dipsadoboia*' vermeld, dat moet '*Dipsadoboa*' zijn. Op pagina 239 in het paarse blok boven de volgende soortaccount staat het genus '*Disina*' vermeld, dat moet '*Dipsina*' zijn.

a column in which you can check what species you have seen in the wild. In the same table, it is also indicated per country whether it concerns a natural occurrence or an introduction, whether it is an endemic species for a certain country, whether the species is presumably extinct in a country, whether it is a sea snake, or that the occurrence in a certain country is unknown. In the checklist, the snakes are not listed alphabetically, by the way, but in the same order as the species accounts in the book, so in roughly taxonomical order. Furthermore, an index of English and an index of scientific names is included. The English index is represented in a grouped way, for example the Common viper is listed under 'Viper', with sub-entrance 'Common'. Subspecies are left out of the English as well as the scientific index.

In this book, as in any printed book, I came across a few imperfections. Most of those are not bothering me, but in a few cases, there are spelling or printing errors in the scientific names of species or genera and this I always find regrettable. On page 89 '*Platyceps rodorachis*' is stated in the photo caption, which of course must be '*Platyceps rhodorachis*'. On page 143, above the species account, it reads '*Rhynchocalamus malanocephalus*', that should be '*Rhynchocalamus melanocephalus*'. On page 192 in the yellow frame above the next species account '*Dipsadoboia*' is mentioned where '*Dipsadoboa*' is meant. On page 239 in the purple frame above the next species account the genus '*Disina*' is mentioned, which should be '*Dipsina*'.

In English the book is only available in paperback, but that also means it is a very affordable and not too heavy guide.

All in all, this field guide is most certainly worth its money and as far as I'm concerned, should be on every snake lover's book shelf. And for the people who like to venture out into the field in Europe, North Africa or the Middle East or that keep snakes from this area in captivity, this is an absolute musthave.

Het boek is in het Engels alleen in paperback beschikbaar, maar dat zorgt er wel mede voor dat het een heel betaalbare en niet al te zware gids is.

Al met al is deze gids zijn geld meer dan waard en hoort hij wat mij betreft in de boekenkast van iedere slangenliefhebber thuis. En voor de mensen die in Europa, Noord-Afrika of het Midden-Oosten wel eens het veld ingaan, of in gevangenschap slangen verzorgen uit dit gebied, is het boek helemaal een musthave.

Referenties/References

- Kreiner, G., 2007. The snakes of Europe. Chimaira, Frankfurt Am Main. 317 pp.
- Pyron, R.A.; Burbrink, F.T.; Wiens, J.J., 2013. A phylogeny and revised classification of Squamata, including 4161 species of lizards and snakes. BMC Evolutionary Biology 13: 93. 53 pp.
- Speybroeck, J.; Beukema, W.; Bok, B. & Van Der Voort, J. 2016. Field guide to the amphibians and reptiles of Britain and Europe. Bloomsbury, London.
- Speybroeck, J.; Beukema, W.; Bok, B. & Van Der Voort, J. 2018. ANWB Amfibieën- en Reptielengids; alles over alle Europese soorten. Kosmos, Utrecht. 432 pag.